

Heilige grond

AUTEURS Bas van Leeuwen & Casper Stelling

FOTOGRAFIE Ryan Greenberg

Grond is meer dan een noodzakelijke basislaag. Los van wat erop staat, heeft grond al vele betekenissen. Een religieuze betekenis ligt het meest voor de hand, maar er zijn vele andere betekenissen denkbaar, zoals culturele, economische, ecologische en emotionele. Hoe heilig is grond? En voor wie?

Heilige grond is een aanduiding die door verschillende veelal religieuze groeperingen wordt gebruikt om een voor hen betekenisvol gebied mee aan te duiden. Vaak is het zo dat dit land deze titel krijgt omdat de oorsprong van de religie zich er bevindt of dat er belangrijke religieuze gebeurtenissen hebben plaatsgevonden. Geloof is echter niet de enige betekenis die aan grond verbonden kan worden. Grond verkrijgt betekenis door het huidige of vroegere eigendom, door gebruik en door beleving, en die drie aspecten worden afgebakend door afspraken tussen mensen. In relatie tot de ruimte ontstaat dan een interessante vraag: Welke expliciete en impliciete 'spelregels' bepalen eigendom, gebruik en beleving van de ruimte en hoe 'heilig' zijn die bepalingen? De discoursbenadering van Maarten Hajer sluit aan bij deze invalshoek. Hij omschrijft een discours als een ensemble van ideeën, concepten en categorieën waarmee betekenis gegeven wordt aan een verschijnsel. Hij illustreert hoe een dode boom kan veranderen in een icoon van milieuvervuiling door de relatie tussen zure regen, al een discours op zich, en de gezondheid van bomen. Als een discours een grote en diverse groep mensen achter zich krijgt, ontstaat een discourscoalitie die het discours in stand houdt. En naarmate het langer bestaat, kan het uitgroeien tot een instituut en zichzelf als het ware tot een feit

verheffen. De heiligheid van grond wordt in die zin bepaald door een dominant discours.

Op deze manier gedefinieerd vormt heilige grond een interpretatiekader voor verschillende ruimtelijke verschijnselen, waaronder de praktijk van ruimtelijke ordening. In een land waar de druk op de ruimte groot is en ruimtelijke ordening een lange traditie kent, is het afwegen van belangen, claims en betekenissen aan de orde van de dag. Eigendom, gebruik en beleving spelen daarom in Nederland een grote rol bij de planologische indeling en herindeling. Een in onbruik geraakte kerk blijkt niet zonder meer inzetbaar voor andere functies. Een voetbalstadion verandert in een tempel waar godenzonen spelen op heilig gras, waardoor het lastig is om het stadion te verplaatsen, mocht dat nodig zijn. Op een hoger schaalniveau is het Groene Hart al bijna een eeuw geleden heilig verklaard. Hoewel de praktijk anders is dan de beleidsnota's, doet dat niets af aan de betekenis, noch aan de rol van die betekenis bij de ontwikkeling van dat gebied.

Economische, emotionele, religieuze en ecologische discourses botsen snel in een klein maar secuur gepland land als Nederland. Belangen worden weliswaar afgewogen, veelal door ze te kwantificeren in kosten-batenanalyses, maar het echt eens worden over wat wel en niet heilig is, zal waarschijnlijk nooit lukken. Toch zijn er plekken die door velen als heilig worden beschouwd, de stad Amsterdam bijvoorbeeld, die een palet aan betekenissen vertegenwoordigt. Dit discours zal hierna verder worden uitgewerkt.

Amsterdam als heilige grond

Steden zijn goud waard. Ze worden bemind door bewoners en bezoekers met uiteenlopende belangen en zijn in die zin heilig. Hoe gaat Nederland om met stedelijke heilige grond en met het Amsterdamse grondgebied in het bijzonder?

Befaamde onderzoekers als Saskia Sassen wijzen ons op de toenemende betekenis van steden in de huidige wereldeconomie. Het zijn plaatsen waar de mondiale economie op lokaal niveau fysiek wordt. Het zijn de centra van waaruit de regie wordt gevoerd over economische activiteiten die op een afstand plaatsvinden van twaalf uur vliegen of twee minuten fietsen.

Het stedelijke woonmilieu blijft onverminderd in trek bij jongeren, ouderen en iedereen daartussenin door het veelzijdige voorzieningenpakket en de stedelijke atmosfeer: 'Stadsluft macht frei!' In een stad heeft iedereen zo zijn eigen plekken waar men veel waarde aan hecht: de goede bakker op de hoek waar het brood altijd net iets verser is, de volkstuin waar de zon iets feller schijnt en waar je even helemaal weg kan zijn, en dat terrasje waar je in de ochtendzon een cappuccino kan drinken voor je aan het werk gaat. Elke gebruiker van de stad stelt zijn eigen eisen, heeft zijn eigen beelden van de stad en dientengevolge ook zijn eigen heilige plekken.

Ondertussen woont meer dan de helft van de wereldbevolking in steden en komt het dus steeds vaker voor dat de heilige plek van de een die van de ander in de weg staat. Ook groeit wereldwijd het toerisme naar steden: steeds meer bezoekers die allemaal hun eigen eisen aan de stad stellen. Passagiers van cruiseschepen die in één dag de heilig verklaarde gebouwen en musea willen zien en op zoek gaan

naar de plekjes uit de onvermijdelijke checklists met titels als *1001 Things you must see before you die*. Backpackers die aan de hand van hun toeristenbijbel naar die ene kroeg gaan waar je voor een leuke prijs het echte Amsterdamse nachtleven kan meemaken. De zakenreiziger die genietend van een frappé op zijn BlackBerry zijn laatste e-mails bekijkt voordat het congres begint. Uit onderzoek van het Amsterdam Toerisme & Congres Bureau blijkt dat bezoekers jaarlijks goed zijn voor een omzet van vijf miljard euro en 48.000 fulltimebanen.

Dit is zomaar een greep uit het palet van betekenissen die de stad heeft voor de economie, de bewoners en de bezoekers. Bij het faciliteren van al deze belangen zijn veel overheden betrokken. In een stad als Amsterdam overlappen de ruimteclaims elkaar en moeten er keuzes worden gemaakt die met al die claims rekening houden. Dit jaar treedt de nieuwe Wet ruimtelijke ordening (Wro) in werking. De nieuwe Wro biedt een nieuw instrumentarium om Nederland ruimtelijk vorm te geven. Gebaseerd op de hoofdlijn van de *Nota Ruimte*, 'decentraal wat kan, centraal wat moet', biedt de nieuwe Wro de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Provinciale Staten, de gemeenteraad en in Amsterdam ook de stadsdelen de kans om een eigen structuurvisie te formuleren. Hierin legt elke bestuurslaag vanuit haar eigen belangen de kern van de ruimtelijke ontwikkelingen en het ruimtelijk beleid vast. Deze structuurvisies hebben een zelfbindend karakter en verhouden zich niet direct hiërarchisch tot elkaar.

Een structuurvisie zal altijd worden opgesteld met de belangen van de kiezers van de betreffende bestuurslaag in gedachten. In de structuurvisie van een stadsdeel kan bijvoorbeeld de nadruk liggen op het tegengaan van andere functies dan wonen om de bewoners tegen overlast van horecavoorzieningen te beschermen. Het is tegelijkertijd voorstelbaar dat in de structuurvisie van de stad wordt ingezoomd op het welvaren van de stad door gebieden van betekenis of intensivering aan te wijzen. Voor elk deel van Amsterdam wordt dan aangegeven wat het bijdraagt aan de stad. De provinciale en de nationale structuurvisies bedienen op hun beurt weer hun eigen electoraat.

Voor de provincie en het rijk blijkt de Amsterdamse grond lang niet altijd heilig. Enerzijds is de bijzondere en waardevolle positie van Amsterdam en haar regio krachtig verwoord in de *Nota Ruimte*, in het bijzonder in het ontwikkelingsbeeld 2040 van de metropoolregio Amsterdam. Anderzijds blijft er de roep om de investeringen meer te spreiden. Willen we werkelijk de verplaatsing van het Centraal Bureau voor de Statistiek naar Heerlen en de Postbank naar Leeuwarden nog eens dunnetjes overdoen, terwijl steeds meer internationale bedrijven, zoals Vodafone en Akzo Nobel, kiezen voor Amsterdam? Beleidsmakers hebben in het verleden via de Selectieve Investeringsregeling actief geprobeerd economische activiteit uit te smeren over heel Nederland ondanks het feit dat het bedrijfsleven bijzonder hecht aan het (hoog) stedelijke milieu.

Bovendien is er decennialang geschreven over een stad zonder inwoners, want wie noemt zich nou Randstedeling? Beleidsmakers merken nu echter toch dat er iets nieuws aan de hand is. Het Ruimtelijk Planbureau concludeerde in haar studie *Vele steden maken nog geen Randstad* (2006) dat "[e]en en ander (...) niet genoeg [lijkt] om te kunnen spreken van de Randstad als een netwerkstad, ook niet in

wording, die functioneert als een integraal geheel. Wel zijn er aanwijzingen dat vanuit alle delen van de Randstad sterkere relaties ontstaan die gericht zijn op de regio Amsterdam. Misschien is deze zich, na ruim een eeuw, opnieuw aan het ontwikkelen tot de onbetwiste metropool van Nederland.”

Iedereen heeft op de een of andere manier baat bij de stukken hoogstedelijke heilige grond in Nederland, maar kan er voorkomen worden dat deze nieuwe constellatie in een patstelling verzandt en uiteindelijk leidt tot ruimtelijk beleid dat eigenlijk niemand wil? En wie behartigt het gedeelde belang van inwoners en de omgeving bij de ontwikkeling van Amsterdam tot welvarend gebied, ook al is dat dan als de onbetwiste metropool van Nederland? Dit kan prima onder de nieuwe Wro mits er een breed gedragen visie is op de ontwikkelingsrichting.

Economische, emotionele, religieuze en ecologische discourses botsen snel in een klein maar secuur gepland land als Nederland.

Het is mooi dat het rijk heeft besloten in te zetten op de stad, maar dat heeft gevolgen voor het beleid op elke bestuurslaag. Het is aan beleidsmakers, politici en academici om zowel in eigen kring als tegenover (andere) overheden duidelijk te maken dat de ontwikkeling van steden van groot belang is voor héél Nederland. Alleen als dat besef aanwezig is, kan het nieuwe ruimtelijke instrumentarium effectief worden ingezet.

De artikelen

In dit inleidende artikel is aan de hand van een voorbeeld het thema heilige grond kort beschouwd binnen de context van het Nederlandse ruimtelijke ordeningsbeleid. In de volgende drie bijdragen wordt hierop aangehaakt. Eerst gaat Edwin Buitelaar verder in op de Nederlandse ruimtelijke ordening en richt zich daarbij op verschillende theoretische perspectieven op grondeigendom. Grond, aldus Buitelaar, is een vereiste voor elke menselijke activiteit en daarom is het eigendom ervan een onderwerp dat in verschillende sociaalwetenschappelijke disciplines aandacht krijgt. Hij beschrijft een economische en een sociologische invalshoek en laat zien hoe deze in de praktijk soms kunnen botsen.

Het tweede artikel gaat in op de fysieke manifestatie van de betekenis van grond. Eva Stegmeijer beschrijft de betekenis van architectuur en onderschrijft in dat verband de visie van Kevin Lynch, die er vanuit gaat dat zogenaamde 'landmarks', of herkenningspunten, een belangrijke rol spelen bij het creëren van de betekenis van een gebied. Men kan daarbij denken aan oude gebouwen, zoals de Dom van Utrecht, maar Stegmeijer richt zich juist op nieuwe landmarks en vraagt zich af of de hedendaagse spektakelarchitectuur nu iconisch of ironisch moet worden genoemd.

De laatste bijdrage over dit thema benadert heilige grond weer op een heel andere manier. Paul van der Vlis nodigt de lezer uit tot een uitstapje naar de Noordpool, de vergeten regio die door de voortschrijdende technologie, klimaatveranderingen en stijgende olieprijs is herontdekt en klaar is om geladen te worden met betekenis. Van der Vlis zet de concurrerende claims uiteen en benadrukt dat de Noordpool misschien wel afgelegen is, maar zeker geen niemandsland. In het huidige (geo)politieke geweld rond de Noordpool dreigen de oorspronkelijke bewoners over het hoofd gezien te worden. Vanuit economisch perspectief is de Noordpool het beloofde land en vanuit ecologisch perspectief is het een instrument, maar voor de Inuit is zij al eeuwenlang heilig.

Bas van Leeuwen (b.vanleeuwen@dro.amsterdam.nl) is planoloog bij de Dienst Ruimtelijke Ordening van de Gemeente Amsterdam. Casper Stelling (r.stelling@fm.ru.nl) is promovendus aan de Faculteit Managementwetenschappen van de Universiteit van Nijmegen. Beiden zijn redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

- Ritsema van Eck, J. et al. (2006) Vele steden maken nog geen Randstad. Rotterdam, Den Haag: NAI Uitgevers / Ruimtelijk Planbureau.
- Sassen, S. (2001) The global city: New York, London, Tokyo. Princeton: Princeton University Press.
- Amsterdam Toerisme & Congres Bureau (2008) Amsterdam Bezoekersprofiel 2008. Amsterdam. <www.atcb.nl> Laatst bezocht mei 2008.
- Guy, S. & J. Henneberry (2000) Understanding urban development processes: integrating the economic and the social in property research. Urban Studies 37, 13, pp.2399-2416.
- Hajer, M. (1993) Discourse coalitions and the institutionalisation of practice: the case of acid rain in Great Britain. In: F. Fischer & J. Forester (eds.) The argumentative turn in policy analysis and planning. Durham, London: UCL Press.